

КИЇВСЬКА ПАЛІТРА ТВОРЧОСТІ

МИХАЙЛА БУЛГАКОВА

«Ми почали читати Булгакова з кінця. Роман «Майстер і Маргарита» насунувся на все, що написав Булгаков, як тінь гори на заході сонця насувається на землю. У тіні все ж згасає, затушовується, сама земля начебто робиться подошвою гори, її постаментом. Гора ж видається ще вищою, ще величнішою.» Ці слова Ігоря Золотуського – доволі точне образне осмислення того факту, що нині Михайло Опанасович Булгаков для багатьох пересічних читачів – автор одного роману. Геніальна книжка Майстра – блискучий сплав сатири, фантазмагорії і давньої легенди – прикувала до себе і читацьку, і літературознавчу увагу, певною мірою закривши собою інші художні відкриття письменника. Погодьтеся, що їх є чимало, і навряд чи можна вважати «Білу гвардію», «Собаче серце», «Фатальні яйця», «Дивояліаду», «Театральний роман» тощо лишень своєрідними підготовчими етапами до головної, як він сам її називав «закатной», книжки автора.

Мистецька спадщина Булгакова вражає багатством і різноманітністю проблематики. Працював письменник і у багатьох жанрах, це романи та оповідання, фел'єтони та сатиричні повісті, нариси і п'єси.

Справжній митець має власні секрети творення світу Прекрасного. У творчій майстерні кожного письменника є своя палітра, беручи із якої фарби, він створює свій неповторний художній світ. І цю палітру кожен автор наповнює власними кольорами.

Мистецька палітра Булгакова надзвичайно багата. Серед таємничих фіолетово-багряних тонів містики, чорно-білої та кремово-пастельної гами реальності, зелених і блакитно-золотавих відтінків мрій ми знаходимо на булгаковській мистецькій палітрі унікальні теплі кольори – це фарби рідного Києва. Про що не писав би, над чим би не працював, Булгаков неминуче

торкався мистецьким пензлем-пером київських кольорів. І саме тому майже у всіх творах Майстра ми знаходимо, або відчуваємо Київ.

Загальновідомий афоризм (вважають, що він належить Гете): щоби пізнати поета, необхідно побувати на його батьківщині. Проте саме місце народження, мабуть, не так вже й багато важить, якщо людина, митець, не приросла до нього частинкою своєї душі і не оспівала його у своїх творах.

Булгаківська ж творча палітра невідворотно пов'язана з батьківщиною, із рідним Києвом. Майже у всіх своїх творах, навіть у тих, у яких Києва немає, Булгаков начебто мимоволі, декількома словами згадує своє любе місто.

Йому завжди було важко без рідного Києва. Ще у 1917 році він напише у листі до сестри « В особенности мне хотелось бы в Киев! Я спал сейчас и мне приснился Киев».

Майстер оспівав це місто не тільки у своєму першому романі і першій поставленій у театрі п'єсі. Він змалював його живий яскравий портрет у нарисі «Київ – город», заставив марити про нього у константинопольському п'ятому «сні» генерала Чарноту із п'єси «Біг», у ранньому оповіданні «Я убив» лікар Яшвин, у якому ми легко упізнаємо самого автора, замріяно виголошує: «Ах, какие звезды на Украине. Вот семь лет почти живу в Москве, а все-таки тянет меня на родину. Сердце щемит, хочется иногда мучительно в поезд... и туда. Опять увидеть обрывы, занесенные снегом, Днепр... Нет красивее города на свете, чем Киев.»

І навіть у «Майстрі та Маргариті», здавалося б цілком «московському» романі, ми знаходимо київські фарби. І не тільки тому, що один із героїв твору, дядько покійного Берліоза киянин Поплавський, поласившись на московську квартиру, захотів відректися від свого прекрасного міста, за що і був покараний. Бо хіба ж може справжній киянин, з власної волі, взяти та й забути «весенние разливы Днепра, когда, затопляя острова на низком берегу, вода сливалась с горизонтом... потрясающий по красоте вид...». Знаходимо ми також «київську міту» (вислів

М.Петровського – С.С.) і у описі Єршалаїму, у якому Булгакову ніколи не доводилося бувати. Зате він добре знав Київ – із його «верхнім» та «нижнім» містом, печерами, Лисою горою. Колись у далекому 1902 році на юного гімназиста Мішу Булгакова неабияке враження справила панорама «Голгофа», яка саме тоді відкрилася на Володимирській гірці поблизу Олександрівського костела. Панорама вражала натурним переднім планом, майстерно виконаним із «дикого» каменю, добре виписаними фігурами, вдало переданим об'ємним простором, переконливим оптичним ефектом присутності. Все це дозволяло отримати цілком наочне уявлення про хресну дорогу і розп'яття Ісуса Христа. Чи не ці яскраві юнацькі враження згодом знайшли своє втілення у романі?

Приміром, його Маргарита сміливо злітає у московське небо на мітлі, точнісінько як вправна київська відьма, що поспішає на шабаш нечистої сили на Лису гору (а що він там щороку відбувається, про те добре відомо кожному справжньому киянину). І навіть у фіналі роману, де баскі чорні коні відносять Майстра, Маргариту, Воланда з усією його свитою, відізвилися знайомі гоголівські видіння «Ночі перед Різдвом», і заблищали на чорному платні неба «пятнышки звезд».

Взагалі Гоголь був одним із найулюбленіших письменників Булгакова. З дитинства він зачаровано прислухався на київських вулицях до живої мелодійної мови Рудого Панька, у дев'ятирічному віці він вперше прочитав поему «Мертві душі». І хоча, зрозуміло, що сприйняв він цей твір тоді відповідно своєму віку, проте Гоголь ввійшов до його серця з тих пір назавжди. Між Гоголем та Булгаковим багато спільного. Свого часу непривітно зустрів юного Гоголя Петербург, і страшенно сумуючи за високим південним небом, за великими яскравими зірками, яких більше ніде і не побачиш, за тихими синіми водами, зеленими садками, милими серцю українськими селянами, напише він свої «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», зачарувавши теплими українськими кольорами вибагливого північного читача. Не менш непривітно і прохолодно буде сприйнятий

московською інтелігенцією і Михайло Булгаков, який так і не забажає підлаштуватися під загальноприйнятий тон і свідомо займе позицію «немосквича», «провінціала», зухвало виокремлюючи себе і весь час згадуючи далекий рідний Київ.

Мабуть таки щось було тоді, коли він народився у Києві, було щось у весняному повітрі міста, коли у численних його садах по давніх урочищах Гончарі та Кожум'яки цвіли каштани, вишні, яблуні, вкриваючи усе навкруги білим маревом. Тоді із материнським молоком її первісток, напевне, і всотав благотворне дихання Києва, який він згодом буде величати Містом (Городом) із великої літери.

Пізніше, знайомлячись із дворами, вулицями і садами міста, він добре його вивчив, а вивчивши ніжно полюбив на все життя. Адже тільки посправжньому залюблений у своє рідне місто може так сказати: « Как многоярусные соты, дымился и шумел, и жил Город. Прекрасный в морозе и тумане на горах над Днепром...

Сады стояли безмолвные и спокойные... И было садов в Городе так много, как ни в одном городе мира...

Сады красовались на прекрасных горах, нависших над Днепром... Отвесные стены, залепленные вьюгой, падали на нижние далекие террасы, а те расходились все дальше и шире... Темная скованная лента уходила туда, в дымку, куда даже с городских высот не хватает человеческих глаз, где седые пороги, Запорожская Сечь и Херсонес, и дальнее море...».

У 1923 році у газеті «Накануне» від 6 липня був надрукований знаменитий нарис «Київ –город», написаний під враженням поїздки додому. Цей нарис – своєрідне тепле освідчення у коханні до рідного міста. Автор оспівує вічні образи Києва – сади, вулиці, Дніпро, зорі, сонце. Нарис переповнений поетичними засобами виразності: білий цвіт, зелене море, різнокольоровий ласкавий Дніпро, яскраве сонце. І як квітесенція всього цього : «Словом, город прекрасный, город счастливый, мать городов русских».

Як справжній син свого рідного міста, Булгаков сповнений тривоги за його нелегку долю. З боєм він пише про чотирнадцять переворотів, які довелося пережити Києву за чотири роки. «У Києві не було тільки греків, і тільки тому, що не потрапили вони туди випадково... Тисячу днів гриміло і горіло... У Місті побували всі: залізні німці з тазками на головах, польські пани у малинових жупанах із французькими дальнобійними гарматами, більшовики, але побив рекорд знаменитий бухгалтер Симон Васильович Петлюра. Чотири рази він з'являвся у місті...»

Мінялася влада як у калейдоскопі, і Булгаков пише: « Місто прекрасне, знамените, зачароване. Ех, перлина – Київ. Неспокійне ти місце!...».

Майже 90 років минуло з часу написання нарису «Київ-город», але читаючи його, щоразу дивуєшся, як сучасно звучать його рядки і нині. Так, наприклад, у розділі «Достопримечательности» Булгаков з гумором, який подекуди межує з іронією, описує київські вивіски, як незбагненне диво орфографії « Что на них только написано, уму непостижимо». Мовляв, відкинули у російських назвах останню літеру «Я» і маємо вже український варіант « Ну, нельзя же в самом деле, отбив в слове «гомеопатическая» букву «Я», думать, что аптека из русской превратится в украинскую». «По - украински, так по- украински, но правильно и всюду одинаково»,- пише автор. Ех жаль, не бачить Майстер сучасних назв київських крамниць, салонів, установ. Мабуть не було б меж його здивуванню.

Не менш актуально звучить і розділ «Населення», де, приміром читаємо, що кияни - тихі, повільні і без всякої американізації, а в очах у них веселі вогники. Де ж та веселість нині? Зате американізації тепер досхочу. Однозначно не упізнав би письменник теперішніх своїх земляків.

А от далі все, як і зараз. Читаємо: «В Киеве – целая пропасть старушек и пожилых дам». Соцзабез нагодувати їх неспроможний, бо не така установа «соцзабез», щоб у неї були гроші. Стареньким же дійсно несила, і живуть вони у дивному стані: їм здається, що все навколишнє – сон.

Проте мають вони у Києві аж три церкви. Читаємо у нарисі: « Три церкви – это чересчур для Киева! Старая, живая и автокефальная или украинская. Положение таково: старая ненавидит живую и автокефальную, живая – старую и автокефальную, автокефальная же – старую и живую». Результат: «В головах киевских старушек произошло полное затмение». Бідолашні знамениті нині на всю Україну «киевские бабушки» майже за сто років так нічогісінько і не змінилося у вашому житті.

З гумором пише Булгаков далі про те, що кияни газет не читають, перебуваючи у твердому переконанні, що все написане там – суцільна брехня. Але ж людина без інформації немислима на земній кулі, і тому доводиться киянам отримувати всі відомості з Євбазу (єврейський базар). Тому і не дивуються вони таким чуткам, як наприклад, про те, що єпископ кентерберійський інкогніто був у Києві, щоб особисто побачити, що там роблять більшовики, а Папа Римський взагалі заявив, що якщо це все не припиниться у Києві, то він піде у пустинь, а листи колишньої імператриці написав Дем'ян Бідний.

Ну і звичайно ж, неможливо оминати увагою помітки автора про культуру та мистецтво, зокрема, про споруджений у Києві бюст Карла Маркса: « Слов для описания черного бюста Карла Маркса, поставленного перед Думой, в обрамлении белой арки, у меня нет! Это недопустимо!» -, з гіркотою вигукує Майстер. Ой, немало таких вигуків заслуговують і сучасні «мистецькі витвори», що множаться на київських майданах та вулицях.

Та все ж фінал нарису оптимістичний, сповнений надії і віри у добру долю рідного Києва: «...Місто щасливе. Над повноводним Дніпром, все у зелені каштанів, все у сонячних зайчиках... Його відбудують, завирюють його вулиці над річкою, яку так любив Гоголь!».

Якщо у нарисі «Київ – город», так би мовити, було сформульовано задум, який Булгаков визначив так : «Когда небесный гром (ведь и небесному терпению есть предел) убьет всех до единого современных писателей и явится лет через 50 новый, настоящий Лев Толстой, будет

создана изумительная книга о боях в Киеве», то цілковите своє втілення він знайшов у романі «Біла гвардія».

Кожен рядок роману сповнений пронизливими особистими почуттями, переживаннями, несе читачеві і гірку, криваву правду, і мудре передбачення майбутнього каяття та примирення.

Структура роману складна, у ньому ми можемо виокремити три рівні: сюжетний, геройний та символічний. І на кожному із цих рівнів ми знаходимо Київ.

Так, всі сюжетні події відбуваються в Україні у Києві. Трагічна епоха, яку описує М.Булгаков у романі – час змін, «время торопливое, задыхающееся, смятенное». У творі до дрібниць упізнаємо Київ, який автор, позбавлений будь-якого пафосного романтизму, шанобливо називає Городом. Булгаков зберігає у романі багато справжніх назв: Виноградна, Олександрівська, Інститутська, Костельна вулиці, Царський сад, Софіївська площа, Міський ліс тощо. Деякі ж назви трохи змінені, проте вони легко розшифровуються: Кловський узвіз – Київський спуск, Андріївський – Олексіївський спуск, Глубоцицька – Лубочицька, Малопідвальна – Малопрвальна, Вишгородська – Підгірна вулиці, Маріїнський сад – Маріїнський парк, Бібіковський бульвар – просто Бульвар.

Особливо ж близькими Михайлу Булгакову є герої роману, тому що їхніми прототипами були рідні і друзі письменника. Геройний світ роману згруповано навколо двох полюсів – полюсу любові та полюсу ненависті. У надрах «хаосу всесвіту», у який ввергнуте соціальними катаклізмами все, що було смыслом і радістю життя булгаківських героїв, автор своєю волею обережно відтворює чи гірко оплакує звичний зруйнований київський світ недавніх часів мадам Анжу. Нині ж магазин «Паризький шик» перетворено у штаб Мортирного Дивізіону. Розгромлена уцент кондитерська «Маркіза», безслідно щез салон квітів «Ниццкая флора». І тільки будинок №13 у Олексіївському перевулку «постройки изумительной», накритий шапкою білого снігу продовжує наперекір усьому жити.

Полюс любові і добра – це і світ Турбіних, і полковники Най-Турс та Малишев, і хлопчики-юнкери, готові віддати своє життя за Місто, і невідомий капітан, який уперто не залишає свого загубленого у снігах посту.

Приречені на поразку, опинившись у трагічній ситуації, герої Булгакова зберігають почуття власної гідності і стремління відбудувати звичайне людське життя у своєму рідному Місті.

І це звичайне добре життя тим більше до себе вабить, чим різучішим є його контраст зі світом, у якому панує ненависть. Ця ненависть начебто розлита у повітрі Міста. Вона визначає ставлення до подій, об'єднує і роз'єднує людей. Головний об'єкт ненависті для пістрявої публіки, що заповонила у ті страшні часи Місто - більшовики. Не менше роздратування і підозри було і у ставленні міських обивателів до селянської України, яку вони зовсім не знали, проте, не знаючи, ненавиділи всією душею. Натомість мужиків поглинало почуття ненависті до офіцерів та німців. «О, много, много скопилось в мужицких сердцах, горящих неуголимой злобой», - пише автор.

Найстрашніше те, що ця розлита по всьому Місту ненависть, серед якої немає місця розуму і здоровому глузду, заразлива і смертельно небезпечна як чума. Взаємне роздратування передається від людини до людини, множиться, набирає критичної маси, перетворюючись на вибухонебезпечну силу, руйнівна могутність якої безкрайня. Зло породжує тільки зло. Ненависть - руйнівна і безплідна. Вона несе кров, відчай, смерть. Спасіння – у любові та добрі. Тільки в них – надія та відродження.

Весь роман сповнений поетикою символів. Світ розметаний буревієм небаченої сили та занурений у туман вселенського хаосу. Але у самому центрі розкаламученого стихією простору, посеред «страшной страны Украины», мов величний острів смислу і краси, стоїть одна-єдина твердиня любові і надії - Місто (Город).

Простір у Булгакова вимірюється не тільки, та й не стільки географічними мірками, скільки соціально-психологічними, історичними

параметрами. У цьому сенсі Город – центр романічного всесвіту. Остання надія для скитальців рідною країною, рідне гніздо і для самого автора, і для його героїв, «мать городов русских» - це різні іпостасі прекрасного величного образу, визначеного Майстром урочисто та багатозначно Город.

Чому ж все таки не Київ, не місто з малої літери, а саме Город? Чи не тому, що, читаючи твір, гостро відчуваєш: реальна історична подія, яка має цілком визначені соціально-часові параметри, у Булгакова представлена, як вселенська загальнолюдська драма, трагічний поєдинок розуму і добра зі сліпою стихією ненависті та зла. Місце ж дії трагедії – це і цілком конкретний історичний, географічний і культурний центр України – Київ, але разом з тим і щось значно більше: своєрідний символ людської цивілізації, матеріальне втілення, віками творимої духовної культури, цивілізованого духовного буття – одним словом «Город».

Так само колись у давній Римській імперії столицю її називали не «Рим», а «Urbis» - «Город», тим самим підкреслюючи її унікальність, відокремлюючи від усього іншого земного простору.

І саме над ним, над цим Городом нависла смертельна загроза. А отже і над малою його частинкою, над останнім прихистком та спасінням людини – родинним гніздом – будинком Турбіних.

У системі символічних образів роману «Біла гвардія» - дім Турбіних – явище не менш значуще, ніж Город. Цьому образу «Дому», як першооснові буття (який ми дозволимо собі теж виписати з великої літери – С.С.) автор приділяє стільки ж уваги, як і Городу. Мабуть тому, що Дім – це теж Місто, своєрідна внутрішня інтимна частинка його життя.

Мирне, привітне, родинне вогнище, яке уперто і стійко оберігає своє тепло у люті часи. Дім захищається від суворих невгамовних буревіїв, що шматують тіло Міста, і погрожують йому самому, захищається своїми кремовими шторами та любов'ю від навколишнього світу: брудного, кривавого і безглузлого.

Город і Дім вистоять під цим страшним натиском. Будинки живуть довше ніж люди. Ще довше, віками, живуть вулиці, живуть і тоді, коли вже щезли з них колишні будівлі і з'явилися нові, і тоді, коли змінилася їхня назва. Місто ж – вічне. А особливо, коли це місто, оспіваний Михайлом Булгаковим Город з великої літери – Київ.

ЛІТЕРАТУРА:

Галинская И. Ключи даны. Шифры Михаила Булгакова. / И.Галинская, - М.: Молодая гвардия, 1989

Золотуский И. Творческое наследие Мастера / И. Золотуский. – Русская словесность, № 3, 2001, с.14-18

Чудакова М. Булгаков и Гоголь / М. Чудакова. – Рус. Речь, №2 , 1979, с. 38-48

Чудакова М. Архив М.А.Булгакова / М.Чудакова. – М.: [б.и.], 1976